

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

TIONDE BANDET.

1:a häftet.

INNEHÅLL:-

	Sid.
HANSSON, HANS, En stenåldersboplats på Gotland, på Kungl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens bekostnad undersökt åren 1891—1893. Med 13 fig..	1.
BUGGE, SOPHUS, och SALIN, BERNHARD, Bronsspänne med runinskrift, funnet vid Skabersjö i Skåne. Med 8 fig.	17.
BUGGE, SOPHUS, Runeinskrift på en stol fra Lillhärdal. Med 3 fig.....	30.
KARLSSON, KARL HENRIK, Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område.....	38.
MONTELIUS, OSCAR, Den nordiska jernålderns kronologi. III. Jernålderns sjette period (från tiden omkr. år 400 efter Kr. föd. till tiden omkr. år 600). Med 108 fig.	55.
EKHOFF, EMIL, Sigtuna ödekyrkor. Med 1 fig.....	131.

Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område.

Af

Karl Henrik Karlsson.

Från gamla tider har ett lefvande intresse funnits för Sveriges ortnamn och deras tolkning. Redan häfdatecknaren Ericus Olai († 1486) framställde en om ock vågad förklaring af namnet *Sverige* såsom liktydigt med *Zwerijke*, tvänne riken d. v. s. Svea- och Göta-riken; och sedan dess har såväl ordet Sverige som inom detta land förekommande ortnamn flerfaldiga gånger mer eller mindre lyckligt behandlats såväl af vetenskapliga forskare som af diletanter å detta område. Dessa forskningar hafva dock mest rört sig om, *hvarför* de skilda orterna fått sina namn. Frågan *när* har däremot i allmänhet betraktats som bisak, och likväl synes mig just denna frågas besvarande vara af största vigt, ty genom ortnamnen torde man i många fall kunna närmare bestämma, när och huru de skilda landskapen uppodlats och bebygts. Vi skola därför i det följande söka ådagalägga, huru genom gårds- och bynamnen olika skeden i Sveriges uppodlingshistoria kunna påvisas.

Sedan årtusenden tillbaka hafva enligt arkeologernas forskning vidsträckta rymder af Sveriges mark varit bebodda. Så länge dess folk ännu var mer eller mindre nomadiserande, erhöilo hufvudsakligen endast sjöar, floder, skogar och berg namn, och först då befolkningen blifvit verkligan bofast, kunna gårds- och bynamnen vidtaga. En del af dessa förstnämnda namn äro därför af så ålderdomlig natur, att de nu endast med största svårighet kunna tolkas. Hvad de senare, gårds- och bynamnen, åter beträffar, må märkas, att ju äldre de äro, dess enklare och naturligare förefalla desamma,

och först vid en mer framskriden kultur blifva de rikhaltigare och mer omvexlande.

Men ortnamns-gifningen hvarken är eller kan någonsin blifva ett en gång för alla afslutadt faktum. Denna har fortgått under århundraden och årtusenden samt fortgår ännu den dag, som i dag är, och kommer äfven att fortfara så länge gamla Sverige eger bestånd. — Ny bygd brytes och nybyggena tarfva namn, gamla gårdar och byar klyfvas och delarna kräfva sina namn, kring städerna uppstå villor och fabriker, och äfven dessa behöfva namn. Nästan dagligen uppkomma således nya, och man har därför att skilja mellan äldre och yngre. Frågan *när* dessa skilda namn uppkommit, besvaras för de yngstas vidkommande lätt, ty man har ju jordaböcker och matriklar att tillgå, hvilka lemna svaret härå. Svårare är det i afseende på de äldre, som uppstått på en tid, för hvilken inga dylika hjälpkällor finnas att tillgå, men äfven bland dem kan man skilja mellan äldre och yngre.

Stundom höres det på själfva uttalet, om ett namn är af gammalt ursprung. De yngre hafva nämligen ofta sluttonen på sista stafvelsen t. ex. *Carlberg, Carlslund, Norsborg*, då däremot de äldre namnen alltid hafva accenten tillbakadragen. — Af jämförelsevis ungt ursprung äro äfven de namn, som bära slutartikeln t. ex. *Boden, Bodarne, Bråten, Röjningen*. Undantag härifrån göra dock flod-, sjö-, ö- och skog-namnen, till hvilkas gamla former denna artikel senare vidfogats. — Synnerligt unga äro sådana abstrakta namn som *Hvilan, Lugnet* och *Skuggan*, äfvensom de namn, hvilka äro lånade från utlandet t. ex. *Albano, Frascati* samt de på *-hall* och *house* m. fl. — Förekomma vidare dubbelformer såsom *-berg, -berga, -gård, -gårdar, -holm, -holma* och *-torp, -torpa*, synas de på *-a* vara af äldre datum. Själfva stommen till ett dylikt namn utan *-a* kan dock vara äldre, ty ibland har till ett gammalt ortnamn lagts ett *-berg, -holm* eller *-vik* för att närmare utmärka belägenheten, eller ock ett *-gård* eller *-hus* för betecknande af ställets egenskap. Detta har särskildt ofta ägt rum i afseende på s. k. herrgårdar. Under medeltiden, då frälsemännen gerna ville hafva sina sätesgårdar omgifna af vatten, var *-holm* det vanligaste tilläggsordet, och som exempel härå må anföras *Biärkaholm* i Östergötland. — Där sådana ord som *munk* och *kloster* t. ex. *Munktorp* i Vestmanland och *Kloster* i Dalarna anträffas, vet man, att dessa namn härstamma från katolska tiden. — Om hednatiden åter vittna

den mängd af namn, som i sig bära spår af heden tro och kult t. ex. *Odensala* (förut *Odinsharg*), *Thorstuna*, *Frövi*, *Ullvi* och *Närlunda*.

För språkforskaren och särskildt den, som närmare sysslat med ortnamnsforskning, gifves det dock andra medel att skilja mellan äldre och yngre namn. Språket lefver, de särskilda orden vexla form och betydelse samt äfven dö bort, men när ett ord en gång fäst sig i ett ortnamn, står det sedan stilla eller ock följer det sina egna lagar oberoende af samma ords utveckling i det lefvande språket.

Sälunda kvarlefva i ortnamnen *Bjärby*, *Bjärka* och *Håga* eljes utdöda kasusformer af orden *berg*, *björk* och *hög*. — I språket kvarstå ännu orden *torp* och *ryd*, men i ortnamnen uppträda de ofta under formerna *-arp* och *-rup* samt *-red*, *-rud* och *-röd* t. ex. *Vinsarp* och *Skurup* samt *Tvärred*, *Skällerud* och *Matteröd*. I de uti södra Dalarna och Norbergs-trakten så talrika namnen på *-bänning* t. ex. *Aspbänning*, *Ombänning*, ligger fördoldt ett gammalt *byggning* närmast med betydelsen *hyttbyggnad*. Dessa namn synas härstamma från slutet af 1200- eller början af 1300-talet, då det uppblomstrande bergsbruket där bröt ny bygd. Till ändelsen *-um* uppkommen af *-hem* skola vi senare återkomma och så äfven till namnen på *-tuna* och *-vi*, hvilka ord i språket dött bort. — Äfvenledes obrukliga i språket äro de gamla orden *-lef* och *-arfve*, hvilka hafva betydt ärfd egendom samt ännu lefva kvar i sådana ord som *Skatelöf* och *Domnarfve* m. fl. Dessa förra på *-löf* (och *-lef*) återfinnas endast i ett visst område i södra Sverige, och en nederländsk forskare har där velat förlägga Herulernas gamla hemvist. De senare, de på *-arfve* träffas på Gotland samt i Dalarna och på sistnämnda ställe tyckas de härstamma från 1300-talets senare hälft. — En annan betydelse har ordet *sten* i det ofta förekommande namnet *Stenby* än i det nuvarande språket. I ortnamn betecknar det nämligen en med ringmur af sten befästad höjd, och en snarlik betydelse torde det motsvarande ordet *Stein* haft i en del tyska folkstammars språk, såsom synes af de många gamla slott och fästen som ändas på *-stein*. Från denna tyska ändelse härstamma troligen *-sten* i de från medeltiden kända fästningsnamnen *Opensten* och *Öresten*, så framt nämligen ej dessa fästen trädt i stället för äldre ringmurar därstädes, ty i de svenska ortnamnen aflöstes sedermera *-sten* som namn på befästning utaf *hus*

och borg t. ex. *Husby* och *Rumblaborg*. De många sockennamnen *Husby* vittna dock om att *hus-* i dem också härstammar från heden tid. Ty socknen fick sitt namn af gården, en konungens husaby, där kyrkan af konungen bygdes, och dess namn *Husby* härstammar således från en tid, då den kristna läran ännu ej var blifven statsreligion i Sverige. — *Upp-* och *Ut-* i ortnamn, t. ex. *Upsala*, *Utkumla*, afse belägenhet högre opp eller norrut samt längre ned eller söderut i landet, då däremot dessa ord nu i språket beteckna något annat. På den skiljaktiga betydelsen af orden *hem-* samt *-stad* i ortnamnen och i språket skall här nedan fästas uppmärksamhet.

Vore nu språkhistorien så utvecklade, att man i detalj kände hvarje ords historia, när det lefvat, hvilken betydelse det ursprungligen haft och hvilka betydelse-öfvergångar det sedermera underkastats, samt om man äfven hade bestämda data för dessa, skulle man genom ortnamnen lätt kunna följa odlingens gång och utveckling i Sverige. Man behöfde endast på kartan draga linier och kurvor genom de ortnamn, som härstammade från samma tid, och på så sätt erhöles man en grafisk bild af, huru Sveriges mark uppodlats och vid hvilka skilda tider olika delar af landet bebygts. Men dithän har språkhistorien ännu ej kommit, och den kan ej heller någonsin uppnå denna ståndpunkt, enär de nödvändiga dokumenten, skriftliga handlingar och litteratur, saknas. Vill man därför med ledning af ortnamnen framvisa olika skeden i Sveriges uppodlingshistoria, måste man följa en annan väg.

Man har att välja vissa grupper af ortnamn, så beskaffade att det i dem ingående *grundordet* för längre eller kortare tid sedan i det lefvande språket antingen dött bort eller ock så förändrat betydelse, att det ej vidare kan begagnas som namngifvande element. Vidare böra de till en dylik grupp hörande namnen vara så typiska att de ej lätt sammanblandas med andra namn och ej heller i högre grad underkastats analogibildning. Till sist måste de hörande namnen förekomma i så stort antal, att man kan hafva rätt att vänta sig finna ett eller annat af dem, hvarhelst någon större bygd funnits under den tid det i dem ingående *grundordet* användts vid ortnamnsgifningen.

Så stor utsträckning som Sverige har, är det dock gifvet, att man äfven i afseende på ortnamnen skall kunna urskilja en mängd dialektiska egendomligheter. Sålunda förekomma dels grupper af

ortnamn dialektiskt endast i vissa landskap, t. ex. namn på *-måla* och *-rum* hufvudsakligen i Småland, på *-göl* i Tjust och *-arfve* i Dalarna och på Gotland; dels äfven kan helt säkert ett och samma ord, t. ex. *stad*, som namngifvande element begagnats längre ned i tiden i ett landskap än i ett annat.

Störst af de äldre ortnamnsgrupperna är den, som bildas af namnen på *-sta* och *-stad*, och därför må uppmärksamheten först fästas vid dem. Grundordet i dem utgöres af det gamla ordet *stadher*, hvilket synes hafva betydt *gård*, bebodt ställe. Som namngifvande element är detta ord gemensamt för alla germanska språk. I Sverige förlorade det dock tidigt, redan innan den skriftliga litteraturen vidtager, sin ursprungliga betydelse och kom att beteckna ställe i allmänhet, plats och rum. I och med detsamma lämpade det sig ej mer för ortnamnsgifningen, utan begagnades därefter i stället andra ord såsom *gård*, *torp* och *by*, hvilka nog äfven förut användts, om ock ej i så stor utsträckning som *stad*. — Men äfven i en del yngre namn förekommer detta oakadt *stad*. Detta *-sta* är då dels en arkaism såsom i *Kosta* i Småland dels en senare analogibildning efter andra *sta*-namn såsom i ett *Resta* i Vestmanland, hvilket ursprungligen hette *Ristehyttan* efter sjön Risten. — Det i våra stadsnamn förekommande *stad* får väl betraktas som låneord (*Stadt*) från tyskan. I det gamla språket betecknades stad med orden *by*, *köping* och *köpstad*.

Bestämningsordet i de gamla *sta*-namnen utgöres i de flesta fall af ett personnamn, hvilket häntyder på att *stadher* ursprungligen betecknat en af *en* person bygd eller bebodd gård och ej ett byalag eller samhälle med flere ägare.

Hufvudmassan af *sta*-namnen förekommer på Östgötaslätten, i Mälars-landskapen och i Norrland; — och i en del af de hithörande landskapen, nämligen **Östergötland**, **Nerike** och **Vestmanland**, kunna bestämda gränser uppdragas för dem. Nästan öfverallt följa eller närma sig dessa till gränsen mellan slätt- och skogsbygden, och *sta*-namnen tillhöra uteslutande den förra. Utanför de stora slättbygderna träffas dock enstaka *sta*-namn äfven i skogsbygden vid en sjö eller ett vattendrag, där en mindre slätt kunnat gifva anledning till bosättning. Så i **Östergötland** 5 dylika namn efter Finspångsån, af hvilka de vestligaste äro *Granstad* och *Åstad* i Tjällmo socken; — i **Nerike** något enstaka namn vid Vettern och å den smala men långsträckt slätten, som tränger opp i norr där-

ifrån. Det nordligaste af dem är *Tjelfvesta* i Snafflunda socken; och i **Vestmanland** ett enstaka *Fagersta* i Vestanfors socken vid Kolbäckssån. Det nordligaste efter denna å är eljes *Hallsta* i Svedvi socken. Efter Sagån gå däremot *sta*-namnen ända opp till Salatrakten.

För **Södermanland** kunna knappast några bestämda gränser för *sta*-namnen dragas. Landskapet är nämligen så genomkorsadt af sjöar och vattendrag, att befolkningen med lätthet äfven i ganska gammal tid kunde tränga in i skogsbygden, och nästan öfver allt, där en mindre floddal eller slätt finnes, anträffar man därför dylika namn. Dock märker man äfven här, hurusom de i allmänhet hålla sig till de stora slätterna söder om Mälaren och till den från Östersjön vid Nyköpingsån utgående Jönäkersslätten. Å denna gå de vesterut till *Gammelstad* och *Råstad* i Kils socken på Kolmården.

Också för **Upland** är det svårt att uppdraga några bestämda gränser. Hufvudmängden af *sta*-namnen förekommer visserligen på slätterna i närheten af Mälaren, men därifrån gå utlöpare inåt landet efter åarna och de mindre vattendragen; — så efter Sagån till *Gunsta* i Breds socken; — efter Örsundaån till *Löfsta* kyrka; — efter Skattmansö-ån till *Nässelsta* och *Boksta* i Wittinge socken; — efter Säfva-ån till *Helgesta* i Tibble socken; — efter Jomkils-ån till *Blacksta* i Jomkil; — efter Björklinge-ån till *Salsta* i Björklinge socken; — efter Vendels-ån till *Viksta* kyrka; — och efter Fyris-ån till *Bräcksta* i Dannemora socken vester om Dannemorasjön. Alla dessa strömdrag tillhöra det vestra Upland och Mälarens flodområde. — Hvad den östra delen åter beträffar, så gå de båda vattenområdena, Mälarens och Östersjöns, så i hvartannat att det knappast är möjligt att uppdraga någon bestämd gräns dem emellan och öfverallt efter strömmarna och sjöarna finner man här *sta*-namn. I den oländiga Hällnäs socken saknas de dock helt och hållet. — Den norra delen af Upland genomflytes af Tämnare-ån, och utefter densamma finnas några *sta*-namn i Tierps socken. Äfvenledes anträffas ett *Fogelsta* i Ö. Väla socken öster om sjön Tämnaren och ett *Qvarsta* i Harbo socken vid Harbo-ån.

Uti **Dalarna** finnas endast ett fåtal namn på *-sta*, alla belägna i närheten af Dalelven och dess båda källfloder. Efter Östra Dalelven är det nordligaste *Hällsta* på Sollerön och efter Vestra Dalelven *Könsta* i Äppelbo socken. Dessutom skola finnas ett par

enstaka *sta*-namn *Sandsta* och *Järnsta* i Grangärde socken, hvilka dock bära en misstänkt yngre prägel.

Äfven i **Gestrikland** äro *sta*-namnen sparsamma. Man träffar dock några vid Östersjökusten i Hamrånge socken, på slätterna vid Dalelven i Hedesunda och Fernebo socknar samt inuti landet kring Storsjön i Årsunda och Ofvansjö socknar, vid Ho-ån i Torsåkers och vid Bysjön i Ockelbo socken.

I **Helsingland** finnas *sta*-namnen hufvudsakligen i kustsocknarna och gå i allmänhet ej synnerligen långt in i landet. Dock följa de Ljusnan ända opp till Ljusdals socken, med ej få dylika namn. Efter dess biflod Voxna-elfven finnes intet *sta*-namn, men däremot tvänne, *Hallsta* och *Wallsta*, i Delsbo socken i närheten af sjön Dellen.

Också i **Medelpad** träffas en mängd *sta*-namn i kustsocknarna samt efter de stora elfvarna Njurunda och Indals. Utefter den förra gå de opp i Torp socken, där ej mindre än åtta *sta*-namn finnas, men efter den senare blott till Indals socken med fem dylika namn.

Likaledes är förhållandet uti **Ångermanland**. Efter kusten i de vid densamma belägna socknarna anträffas en mängd *sta*-namn och endast efter floderna gå de något längre in i landet. De nordligaste namnen efter kusten äro *Godmërsta* och *Könsta* i Grundsunda socken något norr om Husum-ån. Norr om dem träffas ej vidare ett enda *sta*-namn, och de äro således de yttersta utposterna för dessa namn i norr. — Utefter Ångermanelfven finnas en mängd dylika namn samt vid dess källflod Faxe-elfven ett *Holmsta* i Hellgum socken och vid den andra källfloden, Fjellsjöelfven ett par, *Rösta* och *Tängsta* i Resele socken. — Vid Gensjö-ån träffar man ett par i Anundsjö socken samt efter Gideån *Sunnersta* och *Getingsta* i Gideå socken jämte de något misstänkta *Angsta* och *Locksta* i Björna socken.

I **Jämtland** finner man hufvudmassan af *sta*-namnen kring Storsjön och endast några få träffas på större afstånd därifrån, nämligen i närheten af Sundsjön i Sundsjö socken, vid Locknesjön i Lockne socken, vid sjön Nackten i Hackås socken, vid Dufeds-elfven i Undersåkers och Åre (*Hårbörsta*) socknar, vid och norr om sjön Alsen i Alsens socken, efter Indalselfven fem *sta*-namn i Lits socken och ett, *Kullsta*, i Ragunda socken samt vid dess biflod Härkan tre dylika namn i Häggenäs socken.

I **Herjedalen** åter finnas inga *sta*-namn.

Hvad södra Sverige beträffar, äro *sta*-namnen därstädes vida mer sällsynta än i de nu genomgångna delarna af landet. I **Småland** träffas de här och hvar i närheten af sjöar och floder och jämförelsevis talrika äro de i **Tjust**, **Kind** och på **Öland**, men man märker dock ofta, hurusom de saknas i trakter, som ganska tidigt måste varit bebygda och där eljes synnerligt ålderdomliga namn finnas. De hafva således därstädes dels ej så allmänt och dels helt säkert ej så lång tid som i mellersta Sverige användts vid namngifningen. — Det samma är förhållandet i **Vestergötland** och **Dalsland**, där de knappast kunna sägas förekomma mer än sporadiskt. Men dessa slättbygder voro väl, då *sta*-namnen började komma i bruk, till större delen redan upptagna af andra ännu äldre ortnamn.

I **Värmland** åter äro de något talrikare särskildt efter kusterna af **Venern**, och man finner dylika namn i alla härad, som gränsa intill denna sjö. Inåt landet gå de dock ej långt, efter **Klarelfven** blott till **Sundsta** på norra gränsen till **N. Ulleruds socken**, om ock man långt upp i **Dalby socken** finner ett enstaka **Tutsta**. Vid **Fryken** sträcka de sig till **Sätersta** i **Sunne socken** och vid **Glafs-fjorden** och dess tillflöden till **Bälsta** och **Elgesta** i **Kölens socken**. I dessas närhet gick också den gamla vanliga vägen till **Norge** öfver **Edaskogen**.

Af den här gifna redogörelsen för *sta*-namnens utsträckning framgår, att i de trakter, där de hufvudsakligen anträffas, de nästan uteslutande förefinnas på de större slätterna och endast i floddalarna gå längre in i landet. Då i ordet *stad*, hvaraf de bildats, intet ligger, som binder dem just vid slättbygden, måste orsaken till deras uteslutande förekomst därstädes sättas i samband med betydelse-utvecklingen af detta ord. Under den tid *stad* ännu betydde gård och således mer allmänt begagnades som namngifnings-element, togos dessa trakter i besittning af en mer bofast befolkning, men då *stad* förlorade sin gamla betydelse, hade befolkningen ännu icke vuxit så att den behöfde inkräkta de endast med större svårighet odlingsbara skogsbygderna.

Genom *sta*-namnen angifves således ett bestämdt skede i Sveriges uppodlingshistoria. I de skilda landskapen har dock detsamma helt säkert varat i olika tidslängd, troligen helt kort i **Vestergötland** och **Småland**, något längre i **Värmland**, **Östergötland** och mellersta Sverige samt längst i **Norrland**. Detta bestyrkes af att i

de båda förstnämnda landskapen synnerligt ålderdomliga namn såsom *-hem*, *-tuna* och *-vi* m. fl. träffas utanför *sta*-gränsen. I Östergötland och mellersta Sverige förekomma åter dessa äldre namn endast inom eller i närheten af *sta*-gränsen, och i Norrland går denna gräns mycket längre i norr än desamma.

Tidpunkten för dessa *sta*-namn är dock ytterst svår att bestämma, och därtill måste arkeologerna lemna sitt bistånd. — Det må dock anmärkas, att det i dessa namn ingående bestämningsordet aldrig utgöres af ord hämtade från den kristna kulten såsom *munk*, *kanik*, *djåken* och *kloster*, samt att de likaledes aldrig äro sammansatta med de efter kristendomens införande i Norden så vanliga namnen *Jöns*, *Lars*, *Nils* och *Per*. Man torde därför vara berättigad att datera äfven de yngsta till tiden före kristendomens införande i Sverige. Härmed öfverensstämmer, att de endast i ett ringa fåtal förekomma i Finland, som i jämförelsevis sen tid från Sverige erhållit sin nuvarande svenska befolkning. — På Island användes *stad* synnerligen ofta vid namngifningen under 900-talet och det är ej otroligt, att en del af de norrländska *sta*-namnen härstamma från samma eller något yngre tid.

Bland de gamla namn, som finnas inom detta *sta*-område, må först de märkas, i hvilka det gamla nu i språket utdöda ordet *-tun* ingår. Detsamma förekommer, om ock ej så allmänt som *-stad*, äfven i andra germanska stammars ortnamn, och det har haft samma betydelse-utveckling som det ännu kvarlevande svenska ordet *gård*, d. v. s. först stängsel, sedan den inhägnade gårdsplatsen och sist det bebodda stället, gården själf. Denna sista betydelse förlorade dock ordet mycket tidigt och kunde därefter ej mer användas vid ortnamngifningen. — I motsats mot namnen på *-sta* förekommer det ej sällan osammansatt, men oftast är dock tillfogadt ett bestämningsord, hvilket i ej få fall utgöres af ett gammalt gudanamn såsom i namnen *Thorstuna*, *Frötuna*, *Närtuna*, och *Ultuna*. Detta gifver anledning misstänka att *tun* i dessa namn hufvudsakligen afsåg att beteckna offerplats eller ett åt en gud helgadt ställe.

Tuna-namnen förekomma talrikast i mellersta Sverige. Så ingå de, förutom i en mängd by- och gårdsnamn, i ej få socken-namn: uti **Upland** i tolf, uti **Södermanland** i sju och uti **Vestmanland** i fyra. Uti **Nerike** finnas tre *tuna*-namn och i **Östergötland** åtta. Äfven i **Dalarna** och **Norrland** förekomma spridda dylika, såväl

gårds- som sockennamn, men där alltid utan bestämningsord. Det nordligaste är *Tuna* i Ljustorps socken i Medelpad, något norr om Indalselven. — I södra Sverige förekomma också här och hvar enstaka *tuna-namn*, men ju längre söderut man kommer, dess mer sporadiskt uppträda de. — På **Island** finnes knappast något gammalt *tuna-namn* och i **Finland** endast ett, det gamla *Snappertuna* vid Raseborg, måhända ett minne från svenskarnes första bosättning i dessa trakter.

Att denna namngrupp, hvilken egentligen tillhör Svealand, representerar en äldre period, än de yngre *sta*-namnen, framgår af att den dels i Norrland icke går så långt upp eller in i landet som dessa, och dels äfven att å Vestmanlandsslätten, på hvars nordliga del *sta*-namnen äro ganska talrika, den icke går längre än till *Nortuna* i Romfartuna socken. De lågländta markerna efter Sagån och kring Lillån å denna slätt hafva tydligen under den tid *tuna*-namnen voro i bruk, varit allt för vattendränkta för att då kunna emottaga en bofast befolkning.

Såsom en egendomlighet helt säkert ej utan betydelse må påpekas, att i de egentliga Mälarlandskapen hundaret ofta uppkallats efter ett namn på *-tuna*, hvilket ställe således utgjort hufvudorten i detsamma, t. ex. i Upland: *Håtuna* och *Håbo-hundare*, *Thorstuna* och *Thorsåkers-hundare*, *Ultuna* och *Ullersåkers-hundare*; i Vestmanland: *Tortuna* (förut *Thyristuna*) och *Thyurbo-hundare*; samt i Södermanland: *Runtuna* (förut *Röntuna*) och *Röne-hundare*.

I likhet med *tuna*-namnen äro namnen på *-vi* i södra och mellersta Sverige ofta sammansatta med ett gudanamn, t. ex. *Frövi*, *Odensvi*, *Thorsvi*, *Ullvi*, hvaremot de i Norrland alltid förekomma utan bestämningsord. Grundordet *vi* betydde äldst gård och hus samt sedan tempel och är af samgermansk börd. De hithörande namnen synas vara jämnare fördelade öfver hela Sverige än *tuna*-namnen. — I norr sträcka de sig till Alnön vid Sundsvall, således endast något söder om det nordligaste *Tuna*, och å Vestmanlandsslätten till *Frövi* i Romfartuna socken. De torde därför kunna hänföras till samma period som *tuna*-namnen. Fäster man sig särskildt vid bestämningsorden, synes denna period motsvarat Asalärans blomstringstid.

De andra tempelnamnen, *hof* och *harg*, förekomma så sparsamt att knappast någon slutsats kan dragas af dem. Dock må anmärkas, att det nordligaste *Hof* träffas i Anundsjö socken i Ånger-

manland samt att ett *Hof* finnes i Sala-trakten uti Vestmanland i närheten af *sta*-gränsen, hvilka båda omständigheter tyda på ett yngre skede än *tuna*- och *vi*-namnen.

Ett särskildt mellansvenskt namn är *Tibble* (äldre *Thighbyle*), hvars härledning ännu ej är tillfredsställande förklarad. På slättbygderna finnas uti Upland femton, i Södermanland åtta, i Vestmanland sju, i Nerike två och i Dalarna, i Leksands socken, ett dylikt namn. Dessutom märkas två på Gotland, ett i norra Östergötland i Godegårds socken och ett i Värmland i By socken, i hvars närhet Olof Trätälja enligt sägnen skall bott. — Som endast ett dialektiskt förekommande namn kan det knappast betraktas, då dialektnamn i allmänhet endast uppträda i senare befolkade trakter, men *Tibble* återigen endast förefinnes å slättbygden, som mycket tidigt måste bebygts. Helt säkert finnes därför någon annan ännu ej utredd orsak till dess uppträdande just i mellersta Sverige.

Äldre än någon af de nu behandlade namngrupperna äro i allmänhet de bynamn, i hvilka det gamla ordet *hem* ingår som grundord. Också detta är ett samgermanskt namnbildningselement och samstämmigt anse alla ortnamnsforskare de hithörande namnen vara bland de allra äldsta och vittna om urgermansk bygd. *Hem*-namnens bristande förekomst i vissa trakter förklaras vanligen genom antagandet att dessa först i yngre tid erhållit en bofast befolkning. Äfvenledes har framhållits, att den urgamla befolkningen kunnat bortträngas af andra folkstammar, hvilka ej mer begagnade *hem* i sina ortnamn, och de äldre *hem*-namnen hafva då utbytts emot yngre namn.

Den äldre betydelsen hos detta ord *hem* synes varit *byalag* eller *bygd* och icke gård. Därpå tyder dels att det i senare tid kunnat förändra sin betydelse till värld, och dels äfven att man nästan aldrig invid ett gammalt *hem*-namn finner ett annat dylikt eller eljes något ålderdomligt namn utan i stället synnerligt unga namnformer, hvilka bära vittne om, huru den ena gården efter den andre utbrutits och utflyttats från den gamla *hem*-byn. Härmed sammanhänger att bestämningsordet nästan aldrig utgöres af ett person- eller guda-namn, i hvilket afseende de således skilja sig från *sta*-, *tuna*- och *vi*-namnen, men öfverensstämma med de yngre namnen på *-by*. I sammanhang härmed må redan nu påpekas, hurusom i Sveriges äldsta bygd, Vestergötland, *hem*-namnen vanligen förekomma i sockennamn. Detta och annat gifver skäl för den

åsigten att åtminstone därstädes bebyggandet af landet skett i större byalag, då däremot i mellersta Sverige enskilda gårdar ursprungligen varit det förhärskande. — Så småningom torde dock *hem* i de yngre namnen, då det trängde opp i Östergötland och mellersta Sverige, äfven kommit att beteckna en enstaka gård, och därur torde utvecklats ordets nuvarande mer abstrakta betydelse, hvilken måste förefunnits redan lång tid, innan skriftspråket hos oss tog sin början. Då kunde det ej längre användas vid ortnamngifningen, ehuru det under senaste århundradet åter upptagits som namngifvande element, vanligen i namn på kyrkor och villor t. ex. *Fridhem* m. fl.

I de äldre ortnamnen förekommer *-hem* numera ofta under formen *-um* t. ex. *Askjum*, *Helgum* och *Varnum* och kan därför lätt sammanblandas med dativ-ändelsen *-om*, hvilken stelnat i en del särskildt norrländska ortnamn. Där bestämningsordet slutat på vokal finnes numera endat *-m* kvar af det gamla *hem*, t. ex. *Sem*, *Slem*, *Mem*. Uti en del ortnamn i mellersta Sverige lefver vidare *-hem* kvar i nu nästan oigenkänliga former t. ex. *Hardemo*, *Marma*, *Vettmö*, *Årja* och *Årna*, i hvilka alla enligt urkunderna ett gammalt *-hem* ligger doldt. Det är därför af största vikt att i fråga om *hem*-namnen känna fornformerna.

Hufvudmassan af de gamla *hem*-namnen träffas på Vestgötaslätterna och särskildt äro de talrika på den stora slätten mellan Lidan och Tidån, dit äfven arkeologerna förlägga det egentliga Sveriges äldsta bygd. Allt som allt finnas i **Vestergötland** omkring femtio gamla sockennamn och vid pass tretio bynamn, i hvilka ett gammalt *-hem* ingår. I det till Småland gränsande Mo härad saknas dock dessa namn helt och hållet, och i det vid Tivedens sluttning belägna Vadsbo härad finnes endast ett, *Sannum* (*Sandeem*), beläget vid sjön Viken. Likaledes påträffas inga *hem*-namn i de socknar, som gränsa till Vettern. Där invid finnes dock det gamla *Hjo*, måhända stambeslägtadt med *hem*.

Uti **Dalsland** finnas endast några få gamla *hem*-namn spridda här och hvar i landskapet.

I **Värmland** åter äro de något talrikare, men förekomma uteslutande i de härad, som gränsa till Venern, nämligen Visnum, Ölme, Väse och Grums härad, samt gå ej så långt in i landet som *sta*-namnen.

I **Småland** äro *hem*-namnen fåtaliga. Dock träffas utefter Östersjökusten gammalt *hem* uti sockennamnen *Hossmo* (*Huseme*) och *Ålem* (*Alema*) hvarjämte sju *hem*-namn kunna framletas uti Tjust. Längre in i landet finnas också enstaka dylika namn. Dock saknas de helt och hållet i flere härad, såsom Tvetå, Vedbo och Ydre, samt äro på det hela taget vida sällsyntare än *sta*-namnen. Hvarhelst ett *hem*-namn finnes, där träffar man också nästan alltid flere *sta*-namn, hvilket tyder på att dessa senare äro yngre.

Uti **Östergötland** finnas knappast mer än femton gamla *hem*-namn, alla belägna å den bördiga Östgöta-slätten. Af dem är det gamla sockennamnet *Svein* (*Svein*) vestligast och sockennamnet *Häradshammar* (*Herseme*) östligast. De ligga alla inom eller invid *sta*-gränsen.

Beträffande Svea-landskapen träffas gammalt *hem* i **Nerike** helt säkert uti sockennamnet *Hardemo* (*Hartheme*) samt i **Södermanland** i sockennamnen *Salem* (*Slæm*) och *Årja* (*Æreme*) äfvensom i bynamnen *Orrem* (*Orem*) i Brännkyrka socken och (*Bollem*) i Daga härad, hvarföretom två eller tre tvifvelaktiga *hem*-namn finnas. — I **Vestmanland** finnes endast ett, *Vettmö* (*Veteme*), i Romfartuna socken och i **Dalarna** intet. — I **Upland** åter äro dessa namn talrikare. Därifrån har jag nämligen antecknat femton *hem*-namn, hvilka här må uppräknas: *Skornome* (*Skornem*) i Hagby socken, (*Kurneem*) i Balingsta socken, *Stjerna* (*Skærnem*) och *Årna* (*Ernem*) i Gamla Upsala socken, *Barma* (*Bæremi*) i S. Petri socken vid Sigtuna, *Gråmunkehöga* (*Gromundhem*) i Fundbo socken, (*Marein*) i Rasbo socken, *Marma* (*Marheme*) i Lagga socken, *Markim* (*Markem*) socken, *Grånome* (*Grenhem*) i Staby socken, *Marma* (*Marhem*) och *Voxome* (*Vaxhem*) i Alunda socken, *Marjume* (*Marheme*) i Söderby Karls socken, *Massum* (*Massem*) i Väddö socken och *Grytjon* (*Grytem*) i Tierps socken, förutom hvilka nog ännu ett och annat torde kunna framletas.

Af de norrländska landskapen sakna **Gestrikland**, **Helsingland** och **Härjedalen** *hem*-namnen helt och hållet. — Däremot finnas helt säkert en mängd dylika namn uti **Medelpad** och **Ångermanland**, men dessa äro synnerligen svåra att skilja från de namn, i hvilka den gamla dativändelsen *-om* stelnat, enär endast ett fåtal äldre skrifningar af dem hittills offentliggjorts. Då man emellertid finner *Hellgum* socken, *Nässom* i Bjerträ socken och *Salum* i Thorsåkers socken förut skrifna *Helghyöm*, *Neshem* och *Saleme* samt

dessas ändelser således tydligen härstamma från ett gammalt *-hem*, är man fullt berättigad taga för gifvet, det *-hem* äfven ingår i sådana namn som *Solum* i Sättna och Styrnäs, *Salum* i Nora och Ullångers samt *Hellgum* i Njurunda och Gudmundrå socknar m. fl. dylika. — Detsamma är förhållandet med dessa namn uti **Jämtland**. Man har likväl utaf dem flere gamla former, så att till *hem*-namnen kunna med säkerhet föras *Hallom* (*Halleme*) i Mysjö socken, *Hvatjom* (*Hvadhjem*) och *Landsom* (*Landzeme*) i Ovikens socken, *Sem* (*Seym*) i Ås socken samt *Mjäle* (*Mieldeim*) och *Vagle* (*Vaghlem*) på Frösön.

Då dessa *hem*-namn i så öfvervägande mängd förekomma i Sveriges äldst bebyggda trakt, Vestgöta-slätten, samt eljes öfverallt hålla sig till de mest odlingsbara bygderna och alltid inom eller i närheten af *sta*-gränsen, är det tydligt att äfven de, åtminstone hvad södra Sverige angår, beteckna ett särskildt skede i Sveriges uppodlingshistoria och det ett äldre än något af de förut antydda. Jämngamla med dem äro nog en mängd andra namn, bland hvilka särskildt må framhållas de på *-ene* t. ex. *Fridene*, *Lefvene*, men då tvifvel råder, huruvida dessa gå tillbaka till ett gammalt *vin* (ängsmark, betesmark) eller, hvilket är troligare, en afledningsändelse samt de i så fall möjligen kunna sammanställas med en mängd namn på *-n* och *-na* har jag ej vågat draga några slutsatser af dem. Det är emellertid egendomligt, att man icke för detta *hem*-område, såsom för *sta*-, *tuna*- och *vi*-namnen kan uppdraga några bestämda gränser, utan att detsamma afbrytes af tvänne bälten, det ena omfattande norra Östergötland, Södermanland, Nerike, Vestmanland, Dalarna och Fjärdhundra i Upland, där *hem*-namnen blott sporadiskt förekomma, och det andra bestående af Gestrikland, Helsingland och södra Medelpad utan ett enda dylikt namn.

I grannlandet Norge, där äfven odlingen gått från söder till norr och *sta*-namnen gå både längre in i landet och längre upp i nordnorden än *hem*-namnen, finnas för dessa senare inga så skarpa och stora afbrott, utan de träffas öfverallt på de mest odlingsbara bygderna kring fjordarna, och *hem*-namn finnas såväl långt in i landet vid det inre af Trondhjemsfjorden som efter hafskusten i södra Hålogaland.

Af denna omständighet torde *hem*-namnens förekomst i Norrland kunna förklaras. Vägen från det inre af Trondhjemsfjorden till bygderna kring Storsjön i Jämtland är nämligen vida kortare

och lättare att färdas än vägen från Upland till Jämtland. Den förra ansluter sig till elfdalarna och följer dem, då den senare åter korsas af en mängd elfvar och sjöar samt afbrytes af stora skogar nästan omöjliga att genomtränga, såvida nämligen man ej tog den långa omvägen efter kusten. Från Norge har därför antagligen Jämtland fått sina *hem*-namn och sin äldsta befolkning, och därifrån hafva de vidare spridt sig till Medelpad och Ångermanland. — Helt säkert har dock plägseden att nämna sina bostäder *-hem* varat mycket längre i Norge än i Sverige, och de norrlandska *hem*-namnen torde därför vara vida yngre än de vestgötska.

Mellersta Sveriges *hem*-namn kunna däremot icke härledas från Norge, utan man måste i dem se en direkt fortsättning af Götalandskapens *hem*-namn. Ut i Upland, där de förekomma talrikast, möter man nämligen *-ryd* i några ortnamn, hvilket namngifningselement eljes tillhör det egentliga *hem*-området och de därtill angränsande skogsbygderna. Detta *ryd* saknas för öfrigt i de delar af mellersta Sverige och Norrland, där *hem*-namnen antingen endast sporadiskt eller ock alls icke förekomma.

De nu med ledning af ortnamnen angifna skedena i Sveriges uppodlingshistoria få naturligtvis icke fattas som bestämdt afgränsade från hvarandra, så att *alla hem*-namn beteckna en äldre bygd än *tuna-* och *vi*-namnen, och dessa åter en äldre än *sta*-namnen, utan de ha naturligtvis öfvergått det ena i det andra. Sålunda härstamma nog enstaka *tuna-*, *vi-* och *sta*-namn äfven från *hem*-skedet, men först sedan detta upphört, torde dessa namngifningselement kommit allmännare i bruk, och af dem fortlefde *stad* längst.

Vestgötaslätterna och särskildt den stora slätten mellan Lidan och Tidån hafva sålunda enligt ortnamnen först tagits i besittning af våra förfäder, då de slogo sig ned som ett fullt bofast folk. Därifrån utbredde sig befolkningen så småningom till Småland, dit väl också nybyggare trängde in från Skåne och Blekinge, kring kusterna af Venern till Dalsland och Värmland samt från Hjo öfver Vettern till Östgötaslätten. Från Östergötland torde någon enstaka flock gått öfver Vettern och Tiveden in i Nerike samt andra smärre flockar öfver Kolmården in i Södermanland samt efter kusten in i Mälaren och till Upland. Detta allt ägde rum under det skede, som representeras af *hem*-namnen. — Men befolkningen

växte och ny bygd bröts. Å Vestmanlandsslätten utsträcktes den odlade bygden till Romfartuna och efter kusten i Medelpad till något norr om Indalselven hvarjämte äfven enstaka bygder brötos i Dalarna. Från denna tid härstamma de äldre *sta*-namnen samt *tuna*- och *vi*-namnen och Asa-läran hade, såsom dessa senare namn utvisa, nu sin blomstringstid. — Befolkningen trängde längre fram efter vattendragen i Värmland och Dalarna, å Vestmanlandsslätten till Salatrakten och i Norrland in i floddalarna och efter kusten. Under framträngandet i Norrland anträffades norska nybyggare, som närmast kommit från Trondhjemsfjorden öfver Jämtland, och i förening med dem fortsattes Jämtlands bebyggande, och efter kusten bröts bygd till något norr om Gideån. Detta tidsrum motsvarar de yngre *sta*-namnens skede, och därefter vidtaga ännu yngre namnbildningar.

I denna framställning hafva vi endast skilt mellan äldre och yngre namn. Ty tiden för de olika skedenas början och slut kan endast med hjälp af arkeologien besvaras och ortnamnsforskningen måste för detta ändamål träda i förbindelse med densamma.

Till besvarandet af den för framställningen af Sveriges uppodlingshistoria så viktiga frågan, om en yngre Svea-invandring i mellersta Sverige ägt rum, torde ortnamnsforskningen äfven kunna lemna bidrag. — För en gammal kulturell skilnad mellan å ena sidan Götalanden samt å andra sidan Svealand och norra Östergötland tala de olika beteckningarna för nybyggen i skogarna. I de förra nämnas de vanligen *ryd*, i de senare *boda*, hvilket tyder på att uppodlingen i Götalanden i allmänhet skett genom rödning men i Svealand genom fåbodar, som sedermera utbygts till verkliga gårdar. Vidare må anföras, hurusom namnen *-tuna* i öfvervägande antal förekomma i Svealand, samt att *Tibble*-namnen nästan uteslutande tillhöra mellersta Sverige. — På *Gotland* äro *tuna*-namnen jämförelsevis talrikare än i Götalanden och därstädes träffas också tvänne *Tibbles*. Med *Gotland* har Svealand äfven gemensamt hundares indelning och domare, hvilka ej förefinnas i Götalanden. Det gifves således åtskilligt, som talar för en närmare förbindelse mellan *Gotland* och Svealand, och detta kunde ju tyda på en invandring af ett nytt stambeslägtadt germanfolk från Weichselmyningen öfver *Gotland* till Svealand. Häraf skulle äfven kunna förklaras att *hem*-namnen så sporadiskt förekomma i mellersta Sverige. Dessa hafva då undanträngts af det nya folkets namnbildningar på *-sta*,

-*tuna* och -*vi* samt *Tibble*. Från detsamma skulle också Asa-lärans uppsving hafva kommit.

Under ortnamnsforskningens nuvarande ståndpunkt kan dock denna åsigt ej framställas annat än som ett djärft antagande, och för att man med tillhjälp af ortnamnen med någon större säkerhet skulle kunna besvara denna och andra frågor rörande Sveriges uppodlingshistoria fordras, att ortnamnen mer systematiskt än hittills ägt rum undersökas.

Det första vilkoret för att en dylik systematisk undersökning skall kunna ske, är att Sveriges jordaböcker utgifvas från trycket med upptagande af såväl gamla som nya namnformer och i tvifvelaktiga fall äfven dialektuttalet. Vidare böra namnen i hvarje landskap särskildt såväl etymologiskt som topografiskt och statistiskt bearbetas, ty hittills har ortnamnsforskaren väl ensidigt fäst sig nästan uteslutande vid namnens etymologiska tolkning.
